

Katarzyna Ewa Stojčić

ISTORIJAT I MISAO FEMINIZMA U POLJSKOJ

SAŽETAK

Rad ispituje metodološke i geografske granice pisanja „globalne istorije” feminizma, sa posebnom pažnjom na isključenje Istočne Evrope i analizu poljskog feminizma. Koristeći okvir višestrukih talasa (Nowak 2011) i koncepte dekolonijalne historiografije (Freedman 2002; Mohanty 2003; Walters 2005), pokazuje se da dominantni zapadno-centrični narativi marginalizuju sedam jedinstvenih poljskih talasa – od inicijalnih intelektualnih krugova Narcize Źmihovske (Narciza Źmihovska) do savremenih *grassroots* i institucionalnih pokreta. Istraživanje otkriva kako su jezičke barijere, institucionalno prećutkivanje i elitistički „latte-feminizam” doprineli unutrašnjoj i spoljašnjoj nevidljivosti poljskih aktivistkinja. Nedostatak arhivske građe i fragmentarno akademsko sećanje dodatno prelama kontinuitet feminističke genealogije, dok patrijarhalni narativi patriotizma diskreditaciju ženske agende predstavljaju kao „stranu” ili „elitnu”. Zaključak ističe neophodnost pluralnih epistemologija i lokalizacije feminističkog diskursa, kako bi se globalne studije feminizma obogatile iskustvima regiona van tradicionalnih centara moći i omogućilo sveobuhvatno razumevanje borbe za rodnu ravnopravnost.

KLJUČNE REČI

globalna istorija feminizma, poljski feminizam, Istočna Evropa, periodizacija talasa, dekolonijalna historiografija, zapadnocentrični narativi, institucionalno prećutkivanje, jezičke barijere, latte-feminizam, pluralne epistemologije.

O pisanju globalne istorije. Uvod

Čitajući sada već čuvenu knjigu britanske istoričarke i misliteljke Lusi Delap (Lucy Delap) pod naslovom *Feminizmi. Globalna istorija* (Delap 2024), zaokupljala su me dva pitanja:

1. Da li je autorka primetila oksimoronski odnos naslova i podnaslova, uvodeći istovremeno raznolikost feminizama u množini kao negaciju jedne monofeminističke istorije i teorije razvoja ženskog pokreta, istovremeno sugerišući u podnaslovu da knjiga od trista stranica može pretendovati da bude sveobuhvatna „globalna istorija”? Ovaj smeli poduhvat autorka objašnjava na sledeći način:

U knjizi sam pratila evoluciju globalnih feminističkih tema, počevši od prava žena na svojinu, preko pristupa obrazovanju i građanskim pravima,

pacifizma, antifašizma, socijalne zaštite, zaštite majki i dece, socijalne pravde, radnih prava i rada čoveka, sve do seksualne autonomije, učešća žena u kulturi i reproduktivnih prava.¹ (Delap 2024:346).

Doista, autorkina ambiciozna misija da se otvori veliki broj važnih tema rezultirala je površnom analizom svake od navedenih problematika, koje mogu postati okosnice budućih diskusija i dijaloga. Ipak, što želim podvući, nije uspjela sažeti „globalnu istoriju” – jer takva ne postoji, imajući u vidu da je opšte istorijsko kulturno pamćenje (u razumevanju koje predlaže Jan Asman (Jan Assmann)) zbir subjektivnih i trenutno bitnih činjenica, mašte, tradicija, rituala, priča, fantazija, legendi i mitova, koji ne podražavaju činjenično prošlo stanje.

2. Zašto „globalna istorija” potpuno zaobilazi prostor Srednje i Istočne Evrope, premeštajući fokus istraživačice sa Severne Amerike i Velike Britanije na teritoriju Afrike, Azije i Južne Amerike, pri čemu ćuti o feminizmima koji su nastali u Evropi, posebno na teritorijama (u današnjem kontekstu) (post)socijalističkih uticaja? U analizi Dilap, Poljska (kao i ostatak Srednje i Istočne Evrope) ostaje bela mrlja na karti sveta. Može se pretpostaviti da su autorki izostavljeni regioni jezički nedostupni, što se čini legitimnim objašnjenjem njihovog odsustva u njenom radu. Međutim, veliki znak pitanja i dalje je vezan za grandioznu „globalnu istoriju”, koja se iznenada sužava na „izabrane priče” filtrirane prema preferencama i mogućnostima same autorke.

Osim kritike samog poduhvata da jedinstvenom sintezom „globalne istorije” omeđi sve feminističke pokrete sveta, važno je istaći i metodološke granice koje nameće kolonijalna matrica proizvodnje znanja. Estel Fridman (Estelle B. Freedman), u knjizi *No Turning Back*, argumentuje da se istorija prvog talasa feminizma ne može svesti samo na britanske i američke *suffragettes*, već mora pratiti transnacionalne mreže i marginalne prakse u imperijalnim perifernim zonama, čime raščističava binarni centar–marginalija (Freedman 2002). Margaret Valters (Margaret Walters), pak, u delu *Feminism: A Very Short Introduction* naglašava potrebu za višeslojnom periodizacijom i intersekcijom analizom koja kontekstualizuje simultane lokalne pokrete unutar i izvan kolonijalnih i postsocijalističkih prostora (Walters 2005). Čandra Talpade Mohanti (Chandra Talpade Mohanty) u svom čuvenom eseju *Under Western Eyes* upozorava da univerzalizacija „ženskog iskustva” po pravilu reprodukuje kolonijalne stereotipe i briše specifičnosti postkolonijalnih feminističkih diskursa (Mohanty 2003). Upravo zato dekolonijalna preispitivanja znanja – insistiranje na pluralnim epistemologijama i prepoznavanje lokalnih feminističkih genealogija

1 Svi prevodi u tekstu su autorkini.

– predstavljaju srž svake zaista „globalne istorije feminizma”. Bez takvog dekolonijalnog obrata, svaki pokušaj sveobuhvatne sinteze ostaje osuđen na reprodukciju zapadnocentričnih narativa i istovremeno dovodi do novih „belih mrlja” u istoriji koja pretenduje da obuhvati čitav svet.

U vezi sa navedenim, prostor Istočne Evrope – konkretno, teritorija pod uticajem bivšeg Sovjetskog Saveza – označen je kao „treći svet feminizma”, što referiše na činjenicu da nije Istočna Evropa samo lingvistički nerazumljiva, već ostaje u kategoriji antopološkog bauka – „divlje Evrope”. Feminizmi na prostorima evropskog istoka ne uklapaju se lako ni u zapadnocentrične modele, zasnovane na liberalno-radikalnim podelama, ni u postkolonijalne pristupe, orijentisane na nasleđe formalnog kolonijalizma. Istorijska iskustva socijalističkih politika jednakosti, institucionalizovanog rada žena i masovnog ženskog aktivizma stvorila su jedinstvene oblike rodne prakse koji se ne mogu smatrati ni ranom fazom „zapadnog” feminizma, ni direktnom ekvivalentom borbi nebelo-evropskih pokreta oslobođenja. Prebacivanje Istočne Evrope u „treći svet” reproducira stereotipe o „divljoj Evropi” bez upuštanja u specifične epistemološke i političke okvire te tradicije. Ta vrsta brisanja podseća na upozorenje o „imaginarnoj periferiji”, koju Zapad promatra kao inherentno zaostalu i heterogenizovanu, ali koju nijedan autor, pa ni Dilap, ne razlaže kroz sopstveni analitički aparat (Todorova 1999). Da bi se izbegla ta redukcija, neophodno je priznati dvostruku marginalnost feminizama Istočne Evrope: udaljenost od zapadnih teorijskih centara i ne-kolonijalni, socijalistički kontekst koji ih čini ni periferijom zapadnih, ni tipičnom kolonijalnom periferijom. Samo uvođenjem ovih distinkcija možemo otvoriti prostor za istinski „globalnu” istoriju feminizma, koja neće ponavljati stare obrasce kulturne hijerarhizacije.

Na ovaj način, knjiga koja prividno crpi iz veoma popularne i dobro prihvaćene kritike kolonijalnog mišljenja, obišla je krug i razotkrila sopstvene kolonijalne probleme², inspirišući me da pokušam napisati jedan deo HERstorije istočnoevropskih feminizama. Imajući u vidu obim rada, fokus je na istorijsku pozadinu i razvoj poljske feminističke misli. Poljski feminizam, naspram kompleksnog skupa dela,čnosti i događaja koji karakterišu njegovu američku i zapadnoevropsku verziju, još je raznolikiji. S jedne strane, u javnoj debati čuju se tvrdnje da se feminizam nikada nije

2 Pitanje da li je Zapadni Evropljanin/Severni Amerikanac odgovarajuća osoba za prezentovanje afričke, azijske, autohtone te čak i istočne misli, ostaje otvoreno. Neki istaknuti mislitelji i misliteljke su stava da bivši (i sadašnji) kolonizator ne može govoriti u ime svojih žrtava. Kolonizator nije u stanju razmišljati van evropocentričnog kruga, a njegova istraživanja zbog toga postaju nelegitimna i prožeta njegovim fantazijama i projekcijama o „divljacima”, koje su nastale usled reprodukcije mitova i legendi. Up. Gayatri Chakravorty Spivak, *Can the Subaltern Speak?* i Gananath Obeyesekere, *The apothecosis of Captain Cook. European Mythmaking in the Pacific*.

razvio u Poljskoj, s druge strane, mogu se pronaći izvori (Nowak 2011) koji govore o čak sedam poljskih talasa (sa preciznim određivanjem datuma početka i kraja, od 1800. godine do danas).

Feminizam – pokušaj definicije

Feminizam je pokret koji se, najopštije rečeno, bavi borbom za prava žena već više od dve stotine godina, te je razvio mnogo grana i obuhvata brojne, često suprotstavljene ideje. Kako Rozmeri Tong (Rosemarie Putnam Tong) piše u uvodu knjige *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction* (koja se smatra jednom od ključnih knjiga za sistematizovanje postojećih vrsta feminizma):

(...) feminizam može biti liberalan, radikaln – libertarijanski ili kulturni, marksističko-socijalistički, psihoanalitički, egzistencijalni, postmodernistički, multikulturalni i globalni, kao i ekološki. Bez sumnje, ove etikete će jednog dana biti odbačene i zamenjene drugima koje će bolje izražavati intelektualno i političko angažovanje u pitanju žena. [...] Široj publici one signaliziraju da feminizam nije monolitna ideologija, da sve feministkinje ne misle isto i da, kao i druge struje koje su preživele test vremena, feminizam ima kako prošlost, tako i sadašnjost i budućnost. (Tong 2002:7)

Ali šta je zapravo feminizam? Adriana Zaharijević u zborniku *Neko je rekao feminizam?* ne pruža jednostavnu definiciju:

To se pitanje feministkinjama često upućuje, kao da bi se jednom definicijom, jednim jednostavnim zahvatom, moglo obuhvatiti obilje praksi i široko teorijsko polje koje se otkriva u ovom pojmu. Feminizam – kao i mnogi drugi IZMI – jeste pokret, ideologija, lično uverenje, mreža teorijskih pozicija, polazna tačka u razmatranju fenomena koji se više ni ne moraju ticati žena, pojmovni okvir, skup različitih (ponekad izrazito kreativnih, ponekad teskobno arhivarskih) aktivnosti čiji je cilj pospešenje položaja u kojem se žene danas nalaze, a neretko i pokušaj da se istorija pročita drugačije, da se iz njenog tkanja „izvuku” neka nevidljiva mesta koja bi mogla da posluže kao putokaz za buduće prakse. (Zaharijević 2008:385)

Interesantan je stav bel huks (bell hooks) (pravo ime: Glorija Džin Watkins [Gloria Jean Watkins]). Ova istaknuta predstavnica takozvanog „crnog feminizma”, marksistkinja i kritičarka popularne kulture, polemíše s konceptom feminizma kao težnje ka ravnopravnosti žena i muškaraca, ukazujući na nejednakosti na osnovu seksizma i patrijarhata, rase i klase, kao i na osnovu različitih seksualnih orijentacija (homofobije). Zahteva priznanje feminizma kao pokreta koji ima za cilj ukidanje opresije kako prema

ženama, tako i prema muškarcima, kao i revoluciju u načinu organizovanja savremenih društava „prvog sveta”. Naglašava da feminizam treba da bude tretiran kao politička snaga, te se ne sme „preoblikovati u ’način života’, trend ili elitnu modu” (hooks 2013:10).

Vredno je pomenuti i stav jedne od najpoznatijih poljskih feministkinja – Agnješke Graf (Agnieszka Graff):

Feminizam je ideologija: zasniva se na vrednostima i idejama, ne simulira otkrivanje istine. Kao i svaka društvena kritika, postavlja određenu dijagnozu stvarnosti (vidimo nejednakost) na određenim vrednostima (nepravdu smatramo nepravdom). U tom smislu je „ideologija” ženskog pokreta. (...) Cilj nam je da reč „žena” – u svakodnevnom životu, u novinama, u akademskim udžbenicima – ne prati automatsko nepristojno, glupo ili sentimentalno ponašanje, da se problemi povezani sa polom ne svode na nivo anegdota iz oblasti običaja. (Graff 2003)

Dakle, fenomen feminizma može se tretirati veoma široko i opšte, kao protivteža diskriminaciji žena, izražena u obliku pokreta koji je delom politički, društveni, kulturni i intelektualni, sa različitim orijentacijama, školama, teorijama i istraživanjima. Feminizam se takođe može posmatrati i naučno, i praktično, kao ideologija koja se primenjuje u praksi ili osnova (komponenta) naučne discipline studija roda, što u društvenom prijemu verovatno dovodi do toga da se jedno prepoznaje kao drugo, tj. studije roda kao studije feminizma i obrnuto. Može se takođe pretpostaviti, u skladu sa modernim teorijama, da feminizam teži oslobađanju žena i muškaraca od štetne moći patrijarhata i seksizma. Međutim, najzanimljivije se čini spajanje definicija Agnješke Graf i bel huks. Prva, koja pokazuje napore feminizma za ozbiljno tretiranje žena, jasno ukazuje da se savremeni feminizam u medijima u verzijama kao što su *latte, pop i girl power* značajno razlikuje ne samo od standarda koje su postavili njegovi teoretičari, već i od stvarnih aktivnosti ženskog pokreta. Druga tvrdi da se, ako želi da nešto promeni, feminizam mora smatrati političkom snagom i ne može se pretvoriti ni u jednu od mogućih verzija stila života ili identiteta po izboru.

Pri razmatranju istorije poljskog feminizma, ključne definicije i podele feminizma iz pera Tong, Zaharijević, huks i Graf ne služe samo kao deskriptivni pregledi postojećih škola mišljenja, već čine i hermeneutički okvir kroz koji se čitaju procesi „ćutanja spolja” (eksterne marginalizacije unutar globalnog diskursa) i „ćutanja unutra” (unutrašnje neprepoznavanje sopstvenih predašnjica). Drugim rečima, teorijska razmatranja višestrukih feminizama kao ideologija, pokreta i epistemologija omogućavaju nam da istorijske podatke o poljskim feminističkim talasima iščitamo kao aktove disonantnog sećanja, u kojem se određene priče prećutkuju ili

preoblikuju u skladu s normativima dominantnih diskursa. Ovakav pristup ne samo da objašnjava razloge odsustva Poljske iz većine globalnih narativa, nego i otvara prostor za kritičku rekonstrukciju „herstorije” koju je, do sada, određivala kombinacija spoljašnje kulturne distance i unutrašnje akademske neosetljivosti.

O poljskom feminizmu ili o poljskim fenimizmima HERstorija o kojoj se ćuti

Bez obzira na činjenicu da je praksa da se tri „zapadna” talasa feminističkog pokreta, koji su shvaćeni/nametnuti kao obavezujuća periodizacija, primenjuju na celokupan ženski pokret na celom svetu, neophodno je reći da su rodna feministička misao i istorijat pokreta u Poljskoj kompleksniji, zbog isticanja čak sedam talasa feminizma, koji imaju konkretne početne i završne datume, određene važnim istorijskim događajima.

Periodizacija poljskog feminizma u sedam talasa, kako ju je izložila Nowak (Nowak 2011), ne služi samo deskriptivnoj hronologiji, nego predstavlja ključni metodološki okvir za kritičko iščitavanje unutrašnjih i spoljašnjih „ćutanja”. Prvi talas, formiran u umetničkim i intelektualnim krugovima oko Narcize Źmihovske (Narcyza Źmichowska) u drugoj polovini XIX veka, ostao je gotovo nevidljiv u zvaničnoj historiografiji upravo zbog predominacije nezvaničnih sastanaka i oskudne arhivske dokumentacije (Walczevska 2005). Drugi talas, koji se manifestovao kroz Prvi i Drugi kongres žena u Krakovu 1905. i 1907. godine, uspeo je da artikuliše zahteve za političkim i obrazovnim pravima, ali je njihovo sećanje umetnuto kao kratkotrajna epizoda u međuratnom narativu (Brach-Czaina 1997). Treći talas, u periodu između dva svetska rata, obeležen je institucionalizacijom sticanja biračkog prava 1918. i ustavnih izmena 1921, ali je potom njegova potomna marginalizacija zbog političkih previranja i nastupajućih ratnih sukoba stvorila novu „belu mrlju” u kolektivnom pamćenju. Četvrti talas, nakon 1945. godine, bio je fragmentarno inkorporiran u ideološki okvir Narodne Republike Poljske – njihovi zahtevi su delimično institucionalizovani, ali je nezavisna feministička refleksija svedena na minimum usled zabrane slobodnog udruživanja (Iwasiów 2004). Peti talas, raširen tokom 1960-ih i 1970-ih, preživljavao je pretežno kroz samizdat i kulturne inicijative, dok su ga zvanične institucije uglavnom ignorisale. Šesti talas, vezan za pad komunizma i društvenu tranziciju od 1980. do 2000. godine, ilustruje paradoks socijalističkog nasleđa: iako je feministički aktivizam bio uključen u masovne pokrete kao što je Solidarnost, u postkomunističkoj naraciji ubrzo je potisnut u drugi plan, stvarajući specifičnu „belu mrlju” o kojoj pišu Grabovska i Mrozik (Grabowska 2012; Mrozik 2010). Konačno, sedmi talas,

od početka dvehiljaditih do danas, karakteriše rast akademskog i medijskog interesa za rodne studije, ali i fragmentacija unutar samog pokreta – faktor koji podstiče nova „unutrašnja ćutanja” i preispitivanje zajedničke tradicije.

U kontekstu šeste talasne periodizacije, Grabovska i Mrozik (Grabowska 2012; Mrozik 2010) ukazuju na to da je postkomunističko nasleđe u Poljskoj dvostruko: s jedne strane, ono je omogućilo masovno uključivanje žena u radničke i opozicione pokrete (npr. *Solidarnost*), a s druge, upravo zato što je bilo „standardni” deo državne ideologije, feministički diskurs je nakon 1989. zapao u potisnut položaj, svrstan često u sferu „preživelih” socijalističkih ostataka. Neanaliziranost ovog pravca – koji upravo osvetljava specifičnu „belu mrlju“ u evropskom feminizmu – znači da se konture savremenih sporova o reproduktivnim i radnim pravima žena, kao i o nasleđu političkog aktivizma, slabije vide, dok dominantni narativi postkomunističkih tranzicija uočavaju žene ili kao pasivne korisnice novih sloboda ili kao anegdotske učesnice „velikih” promena, bez sopstvene agende (Grabowska 2012; Mrozik 2010). Uključivanje ovog zaboravljenog sloja istorije ne samo da produbljuje razumevanje šeste talasne dinamike, već i potvrđuje tezu da „unutrašnje ćutanje” o sopstvenim socijalističkim iskustvima direktno održava „ćutanje spolja” u globalnim pregledima feminizma.

Danas, dok Lusi Dilap obrađuje raznovrsnost feminizama širom sveta, u Poljskoj se istovremeno odvijaju višeslojni feministički procesi koji znatno nadmašuju latte-feminizam urbane elite. Masovni „Crni protest” (2016) i organizacije poput „Opšteg štrajka žena” dokaz su da su hirurške ostavke na zakonsku zaštitu reproduktivnih prava pokrenule široke slojeve društva, a ne samo akademske ili kafanske debate (Korolczuk and Graff 2018). Paralelno, sazreva novi talas radikalnog ruralnog aktivizma, digitalnih kampanja protiv homofobije i mreža „feministek uliczne” koje proučavaju intersekcionalnost klasa, rase i rodničkih manjina. Ovi primeri pokazuju da poljski feminizam danas funkcioniše na više frontova – institucionalnom, *grassroots* i kulturnom – te da redukcija na „latte feminizam” ne samo da obesmišljava brojne angažmane, već i potvrđuje nalaz kojim ću zaključiti ovaj tekst: poljski ženski pokret je živ, raznolik i menja se, ali njegovi manjinski pravci i regionalne specifičnosti ostaju izostavljeni pod pritiskom desničarske vlasti i konzervativnih panevropskih narativa.

Ovakav narativ, koji izbegava površno nabranje, omogućava da svaki talas promatramo istovremeno „ka spolja”, potvrđujući kontinuitet i pluralnost poljskog feminizma, i „ka unutra”, podsećajući na institucionalne, kulturne i političke mehanizme koji su u raznim istorijskim momentima obesmišljavali prenošenje feminističke genealogije narednim generacijama.

Iako se zapadna feministička misao pojavila u Poljskoj tek 1989. godine, danas se, bez obzira na tradicionalnu podelu na pomenutih sedam

talasa, koristi opštepoznata zapadna klasifikacija. Od tog trenutka feministički pokret se pojavljuje na političkoj i kulturnoj sceni Poljske kao novi, primetan subjekt. Tvrdnje koje se danas često čuju u javnoj debati, da „feminizam nikada zaista nije zaživeo u Poljskoj” (Nowak 2011:223) mogu se smatrati istinitim ako uzmemo u obzir prisustvo feminističkih zahteva u društvenom diskursu ili znanje prosečnog građanina o istoriji feminizma. Međutim, treba imati na umu, kada se ukazuje na probleme savremenog poljskog akademskog feminizma, da su se (feminističke) ideje i talasi „razvijali sinhrono sa promenama koje su se događale u ostalim društvima. Predloženi koncepti i teorije nisu nastajali u praznini, već su služili kao alati intervencije u odnosu na konkretne probleme i situacije. Drugim rečima, u Poljsku je osamdesetih godina stigao talas feminističkih ideja (osnivanje prvog poljskog feminističkog udruženja datira iz 1981. godine) i istovremena kritika novopristiglog diskursa. Osim toga, u Poljskoj, za razliku od Zapada, različiti talasi feminizma se preklapaju, što stvara nesporazume u samom pokretu. Feministkinje, nemajući domaće savremene uzore (prema tradicionalnom pristupu šesti talas, koji prethodi savremenosti, završava se 1988. godine), preuzele su sve u isto vreme – kako ideje prvog i drugog talasa, tako i njihovu kritiku, i na osnovu toga konstruisale dalje rasprave. Većina istraživačica i istraživača primećuje da i pored globalizacije, koja se ostvaruje kroz uključivanje domaće popularne kulture u transnacionalni protok informacija, ideja i slika, ideje feminizma stigle su do Poljaka i Poljakinja samo putem časova istorije o sifražistkinjama. Naučivši „školski” feminističku misao (kako zapadnu, tako i domaću), Poljaci su se okružili tekstovima popularne kulture koji koriste dostignuća feminizma ili su smešteni u feminističkom svetu (npr. serije poput „Seks i grad”), i to najnovijeg talasa. Ovo je jedinstvena specifičnost koju je nemoguće ignorisati prilikom proučavanja kako poljskog feminizma, tako i njegovog odraza (ili trivijalizacije) u medijima.

Glavne kritike upućene poljskom feminizmu, grandiozno nazvane „greškama”, ne razlikuju se od onih koje su upućene feministkinjama uopšte. To uključuje ekskluzivnost pokreta (ograničenost na široko shvaćene srednje i visoke klase, sa njihovim pristupom univerzitetima i visokim primanjima na poslu), avangardni i usmeren na medijsku publiku ton diskursa (utvrđivanje stereotipa na protestima, u odnosima sa njima i u agresivnim razgovorima u javnoj debati itd.), bavljenje previše izmišljenim, „lažnim problemima” umesto tzv. „pravim problemima pravih žena” i slično.

Poljska trenutno koristi brojna politička i pravna rešenja koja su rezultat akcija koje su preduzeli ženski pokreti krajem XIX i početkom XX veka. Promene koje su pokrenule ženske organizacije postale su simbol našeg vremena. U širem istorijskom kontekstu, pristup formalnom visokom

obrazovanju i političkim pravima žena može biti shvaćen kao događaj od mnogo većeg značaja za XX vek nego svetski ratovi, širenje demokratije ili promene na geopolitičkoj mapi Evrope. U tom smislu, može se postaviti pitanje: da li istorija koju reprodukuju poljske škole, mediji i simbolički prostor, uzima u obzir iskustva žena stečena tokom borbe za građanska i politička prava, kao i pristup visokom obrazovanju (koristim pojam reprodukcije u smislu koji je predložio Pjer Burdije [Pierre Bourdieu])?

U Poljskoj ne postoje muzeji ili arhive koji brinu o očuvanju i dostupnosti izvora vezanih za aktivnosti poljskog ženskog pokreta. U zajednicama, u kojima se odvija glavni tok političkog života, ne nalazimo simbolične reference na događaje i ličnosti zaslužne za prisustvo žena unutar tih zajednica, njihovo iznošenje stavova i donošenje odluka. Na mestima koja obeležavaju istoriju institucija koje su vekovima isključivale „ženski pol”, nedostaje komentar o odsustvu artefakata i zaostavština vezanih za aktivnosti žena. U zgradama u kojima su nekada bile smeštene ženske organizacije, redakcije njihovih publikacija ili prve obrazovne institucije za žene, nećemo pronaći nikakve informacije o tome. Zapušteni prostori, nedostatak tabli ili drugih oblika obeležavanja rada feministkinja iz prvog talasa (ili nekoliko prvih talasa, uzimajući u obzir specifičan karakter poljskog feminizma), izražavaju stav lokalnih zajednica prema prošlosti poljskog ženskog pokreta. Inicijative poput brošure „Vodič kroz Krakov koracima emancipantkinj”, vodiča „Krakov: Grad žena” ili aktivnosti spisateljice i aktivistkinje Silvije Hutnik (Sylwia Chutnik) u Varšavi, podsećaju nas da su objekti vezani za istoriju emancipacije na poljskom tlu pali u zaborav. Stav poljske zajednice prema aktivnostima domaćeg ženskog pokreta u periodu od 1880. do 1920. godine predstavlja oblik prećutkivanja i uklopljen je u širi kontekst odsustva i isključenja koja prate egzistenciju žena u Poljskoj (Walczevska 2005). „Prećutkivanje”, u holističkim sociološkim pristupima (koji potiču iz tradicija Ogista Konta [August Comte] i Emila Dirkema [Émile Durkheim]), funkcioniše kako bi održalo red unutar nacionalnog tela, stvarajući zajedničke ciljeve, namere i osećaje u središtu nacionalno homogenog društva, istovremeno održavajući simboličnu reprezentaciju tog reda spolja – izvan zajednice. Spomenuto prećutkivanje deo je kompleksne nacionalne ideologije, reprodukcije obrazaca mišljenja, osećanja i ponašanja koji se stvaraju unutar društva i njegovih osnovnih grupa – porodice, obrazovnih sistema, institucija i zajednica, posebno ritualnog karaktera, kao što su crkva i brojne organizacije koje regulišu osnovne rodne uloge³.

3 Pre svega, mislim na odlično razrađen aparat obrazovne indoktrinacije (koji između ostalih sadrži i „časove za dečake” i „časove za devojčice”) i konkordat – sporazum države i crkve.

Ovaj problem zaslužuje posebnu pažnju zbog svojih društvenih i političkih posledica. Ignorisanje identitetskih diskursa prvog talasa feminizma, kao i distanciranje od negovanja postojećeg znanja o aktivnostima poljskog ženskog pokreta u korist zajednice, jeste sredstvo simboličnog nasilja: nameće značenja, prikrivajući osnove moći koje leže ispod njih. S jedne strane, ono opravdava „mušku dominaciju”, a s druge strane, naturalizuje loš pravni i socijalni položaj u kojem se sada nalaze Poljakinje. Ovo pitanje baca senku na trenutnu situaciju ženskog pokreta u Poljskoj. Potrebno je objasniti vezu između prećutkivanja emancipatorskog iskustva žena i identifikacije feminizma i zahteva za ravnopravnošću u javnom diskursu s onim što je strano poljskoj tradiciji (a to je zapadni feminizam / radikalni feminizam drugog talasa / liberalna politika).

Potcenjivanje uloge feminizma otežava razumevanje prošlosti, a time i sadašnjosti. Iz istorijske perspektive, upravo je prvi talas feminizma omogućio problematizaciju nejednakog tretmana polova u društvenom i političkom životu. Magdalena Ostrowska (Magdalena Ostrowska) ističe: „(...) sve političke stranke, koje u svojim programima i izjavama pominju problem diskriminacije žena – htele to ili ne – aludiraju na feminizam, čak i kada se veoma plaše takvih asocijacija” (Ostrowska 2004). Odbacivanje kritičkog potencijala koji nosi stvaralaštvo prvog talasa poljskih feministkinja znači dopuštanje da nam izmakne proces preispitivanja koji donosi brigu o pamćenju stvaralaštva, aktivnosti i iskustava „drugog pola”.

Žene pišu istoriju

Nemo i nevidljivo učešće žena u životu zajednice pre nastanka feminističkih pokreta u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama bilo je povezano sa njihovim delegiranjem u privatnu sferu, koja po definiciji nije bila predmet interesovanja zajednice. Potreba da se istraže oblasti života koje su do tada bile skrivene, kao i revidiranje istorije u potrazi za zatajenim biografijama izuzetnih žena, rodila se pod uticajem ženskog pokreta. Feministkinje prvog talasa su smatrale da je odsustvo iskustava „drugog pola” u pričama o prošlosti posledica perspektive koju su usvojili istoričari, kao i načina na koji se vrednuju ženska delovanja. Odgovaranje na pitanja: u kakvim su uslovima nekada živele žene?; na koji način su doživljavale svoje postojanje i kako su na to odgovarale? – postalo je jednim od bitnih zadataka ženskog pokreta. Poteškoće u praćenju tragova koji vode do života „drugog pola” bile su povezane sa njihovom prolaznošću, brisanjem od strane zajednice ili uništavanjem „u procesu autodestrukcije memorije” od samih žena (Perrot 2009:18). Delovanje prvih istraživačica omogućilo je ženama da steknu znanje o sebi, ali i o prošlosti u kojoj su učestvovala, što je uticalo

na karakter procesa identifikacije, samospoznaje, razumevanja sebe i društvene stvarnosti. Razvijajući feministički pokret, analizirajući sopstvenu prošlost i tražeći opravdanje za sebe, pokrenuo se stalni „rad memorije”. Traganje za informacijama o prošlosti žena imalo je strateški značaj za ostvarenje cilja jednakosti polova. Širenje znanja o zatajenim biografijama žena omogućilo je odbacivanje argumenta o prirodnoj podvojenosti uloga na muške i ženske, i proizilazeće potrebe za isključivanjem žena iz javnog života i visokog obrazovanja.

Rasprava koja je vođena unutar poljskog ženskog pokreta na prelazu između XIX i XX veka bila je odgovor na pitanja koja su proizašla iz iskustva industrijske revolucije o identitetu žene, njenom mestu u zajednici, ulozi i praksama kojima je podvrgnuta unutar nje. Diskusija je vođena pod uticajem promena koje su se događale širom Evrope, ali je bila tesno povezana sa poljskim kontekstom (nedostatak nezavisnosti) i odvijala se korišćenjem kategorija koje su razvijene unutar poljske političke tradicije. Kao rezultat aktivnosti ženskog pokreta, shvatanje uloga polova problematizovano je, što je dovelo do radikalnih promena u privatnoj i javnoj sferi. Artikulacija nastale problematike zahtevala je izmišljanje novog jezika. Prvi talas feministkinja stvarao je pretežno van akademskog konteksta, zbog njihovog isključenja iz visokog obrazovanja. Društveno-politička misao žena na prelazu iz XIX u XX vek prenesena je u obliku publicističkih i književnih tekstova. Potreba prilagođavanja komunikacije zahtevima političke borbe ograničavala je mogućnosti artikulacije zauzetih stavova. Poljske feministkinje prvog talasa kritikovale su sadržaj istorijskih narativa i načine na koje su ti narativi prenošeni. Način na koji su se odnosile prema istorijskim narativima bio je povezan sa promenom percepcije njihovog mesta u zajednici. U spisama žena na prelazu u XX vek ne nalazimo samo zahtev da se uzmu u obzir zasluge konkretnih žena (što predstavlja kritiku svodenja „drugog pola” na anonimni kolektivni subjekt), već i promenu perspektive na iskustva zajednice.

Borba oko diskursa identiteta nije izgubila svoju političku snagu ni u savremenom dobu, uključujući aktivnosti povezane sa revizijom istorije i određivanjem koji elementi prošlosti zajednice zaslužuju da budu pamćeni i negovani kao tradicija. Tumačenje prošlosti ključno je za formiranje tradicije i, kao takvo, uvek nosi politički karakter, koji mobilizuje ljude koji se identifikuju sa zajednicom na određene akcije i prelazi u prakse koje važe unutar grupe. Bitno je ne samo šta se izgovara, već i šta se propušta, kao i na koji način se konstruišu narativi – koristeći koje smernice za smisao i primenjujući koje kriterijume za procenu. Prema Hajdenu Vajtu (Hayden White), ne možemo zanemariti „jednostavne istine” kao što je „istorija” (...) dostupna je samo putem jezika, naše iskustvo istorije nesumnjivo je

povezano sa diskursom o njoj; taj diskurs mora biti napisan pre nego što postane „istorija”, i konačno, to iskustvo može imati različite dimenzije, baš kao što mogu biti različiti diskursi koji se pojavljuju u samoj istoriji pisanja (White 2009:18). Prošlosti pristupamo samo kroz narative, ali oni nisu sekundarni u odnosu na prošlost, već primarni, jer određuju smisao onoga što se dogodilo, strukturisuju činjenice. Narativi o prošlosti su, dakle, posebni oblici prakse u koje su ugrađene određene političke odluke. Stav prema prošlosti utiče na sadašnjost, i obrnuto: vladajuća hijerarhija vrednosti odražava se na strukturu narativa i jezik pričanja priča. Ne možemo odvojiti kritiku pojedinih istorijskih narativa o prošlosti zajednice od političkog spora: ko ima pravo da definiše kolektivni identitet? Ko određuje koje su diskurzivne prakse adekvatne?

Prošlost zajednice reprodukuje se u skladu sa postojećim odnosima moći, koji opravdavaju simboličko nasilje. Način na koji se pričaju priče o prošlosti uključuje određeno razumevanje roda i društvenih uloga. Džudit Batler (Judith Butler) nas uverava da ne možemo razumeti „osobu” ako preskočimo pretpostavljeno razumevanje roda. Lični identitet, čije ontološke osnove postavlja metafizika supstancije, moguće je zamisliti samo na osnovu pretpostavljenog razumevanja roda (Butler 1990). Zajednica je istorijska mreža odnosa između njenih članova – govoreći o njenoj prošlosti, ne možemo zanemariti prethodne pretpostavke o rodu, jer one već funkcionišu na nivou diskursa. Jedna od strategija koje omogućavaju isključivanje određenih narativa ili događaja je pretpostavka o njihovoj „stranosti” u odnosu na ono što je „naše”, tj. u odnosu na postojeći poredak. U vezi sa feminizmom, to bi značilo priznavanje da je on prvobitno nastao izvan zajednice, i ukoliko je svojim dometom obuhvatio i nas – to je samo zbog njegovog stranog porekla, budući da nije događaj koji osniva, već samo kolonizuje.

Problem lokalizacije diskursa koji isključuje „izvore feminizma” izvan zajednice može se pokušati razjasniti određivanjem vremenske i prostorne lokacije tog izvora. Međutim, to stvara mnoge probleme. Lokacija se može odrediti samo unutar određene topografije, čije prihvatanje predstavlja političku odluku i podrazumeva saglasnost s određenim poretkom. Na primer, optužba za „kopiranje” pretpostavlja da su fenomeni koji se porede analogični, pripadaju istom poretku, i unutar tog okvira nije moguće ponoviti isto otkriće. Stoga nije bitno kada se nešto dogodilo za nas, već je bitan trenutak kada se to pojavilo unutar određenog prostora, unutar kojeg je ponavljanje samo kopija. Međutim, priznavanje određenog poretka i implicitne topografije ne rešava problem, jer tragovi na osnovu kojih zaključujemo o prošlosti mogu beskonačno upućivati na nove tragove. Dakle, problem nije da li je feminizam „naš” ili dolazi „izvana”, već – koje funkcije obavljaju izjave koje određuju njegov izvor. Način na koji se feminizam

situira u odnosu na ono što je svoje može nam mnogo reći o procesu lokalizacije koji se odvija: tačnije, koji poredak je za njega obavezujući i ko pripada tom poretku. Proučavajući pojedinačne priče o poljskom ženskom pokretu (ili pokretima), valja pitati: gde je postavljena svrha njegovog nastanka – izvan ili unutar zajednice?; ima li status izvora ili ponavljanja?; prema kojem poretku? Rasprava „o izvoru” je rasprava o tome šta legitimiše zahtev dominirane grupe i kao takva, rasprava nastaje sa naporima za promenu praksi unutar zajednice.

Feministkinje se nalaze izvan prihvaćenog poretka, ne izražavajući iskustvo evropskog ili bilo kog drugog, jer ne postoji nikakva referenca između njihove pripovedane ideologije i stvarnosti. Feminizam je stranac, u najradikalnijem smislu, stranac koji nema konkretan položaj, on je granica našeg identiteta, njegovo mesto je negde drugde. Formulisanje ovakvih izjava iz pozicije branioca tradicije ukazuje na postojanje komunikacione zajednice koja vrši analognu isključenost; nas same upućuje na interpretaciju prošlosti koja opravdava tu izjavu.

Ćutanje unutra i ćutanje spolja

Trenutna politika istorije u Poljskoj odvaja se od kritike koju je još pre obnavljanja poljske državnosti sprovela feministička pokretačka snaga. Brisanje iskustva emancipacije vidljivo je na nivou diskursa, što potvrđuje široko prihvaćeno uverenje da su Poljakinje dobile, a ne izborile se za pravo glasa. Koreni ćutanja o poljskom prvom talasu feminističkog pokreta imaju kompleksnu osnovu – ovde ću se fokusirati samo na signaliziranje nekih događaja koji su mogli doprineti tome.

Prema teoretičarki feminizma Slavomiri Valčevskoj (Sławomira Walczewska), potcenjivanje poljskog feminističkog pokreta od istoričara povezano je sa poređenjem sa zapadnim feminističkim pokretima, koji su često imali masovni karakter (Walczewska 2005). Takva ocena je moguća samo ako se ignorišu politički uslovi u kojima su morale delovati Poljakinje. Prva grupa društvenih aktivistkinja koja je zahtevala emancipaciju žena u svim sferama života formirala se na poljskim teritorijama već krajem 1830-ih godina – činile su je osobe okupljene oko Narcize Źmihovske⁴ i njenog umetničkog kruga. Prvi zvanični Kongres žena u Krakovu održan je 1905. godine i okupio je preko 200 delegatkinja. Sledeći kongres održan je dve godine kasnije u Varšavi. Ipak, važno je zapamtiti da su društvene aktivistkinje

4 Narciza Źmihovska (1819–1876) jedna od bitnijih osoba u istorijatu poljskog feminizma i poljskog LGBTQ pokreta; spisateljica, pesnikinja, filozofkinja, aktivistkinja i edukatorica omladine, borkinja za prava žena, manjina i obrazovanje devojaka.

često održavale nezvanične sastanke povodom jubileja poznatih žena iz umetničkog kruga: Elize Ožeškove (Eliza Orzeszkowa), Helene Modzejevske (Helena Modrzejewska), Marije Konopnicke (Maria Konopnicka) ili drugih važnih događaja.

Poljakinje su stekle pravo glasa 1918. godine. U Skupštini izabranoj 1919. godine mesto je dobilo devet poslanica. Poljski ustav iz marta 1921. godine priznao je ravnopravnost žena u društvenom i političkom životu. Sa pojavom žena u Skupštini počelo se raditi na promeni zakona koji diskriminišu žene. Tridesetih godina značaj žena u poljskoj politici znatno se smanjio, sve do izbivanja Drugog svetskog rata. Delovanje ženskih organizacija bilo je pod uticajem događaja rata, uključujući i uništavanje intelektualnog sloja društva. U Drugom svetskom ratu žene su bile prisutne svuda, borile su se naoružane kako u redovnim formacijama poljske vojske, tako i u partizanskim jedinicama širom zemlje. Sanitarka, lekarka, vozačica, sekretarica, radio-telegrafistkinja, kurirka, kuvarica, knjigovotkinja, pralja – to su bila tipična zanimanja žena u pomoćnoj vojnoj službi (Sobczak 1976:5). Ponovo se možemo zapitati: koliko je aktivnost žena tokom Drugog svetskog rata bila povezana s predratnim ženskim organizacijama? Da li i na koji način su žene nastavile svoje aktivnosti nakon rata? Da li je način na koji se danas reprodukuje sećanje na učešće žena u različitim oblicima borbe tokom Drugog svetskog rata dovoljan?

Nakon Drugog svetskog rata stav novih vlasti prema pitanjima žena bio je ambivalentan. S jedne strane, počeli su se sprovoditi neki zahtevi ženskog pokreta, dok su s druge strane prekinute rasprave koje su bile započete u okviru tog pokreta. U Narodnoj Republici Poljskoj nije postojala sloboda udruživanja te tako nije bilo nezavisnih organizacija koje bi izražavale interese žena. Iz ideoloških razloga širila su se mišljenja da su pitanja kojima se bavio ženski pokret pre rata postala neaktuelna. Nudeći poljskim ženama relativno visok društveni status i prava koja ni danas nisu dostupna, prethodni režim je na neki način izneverio u pogledu artikulacije zahteva i stavova samih žena. Njihovo sudelovanje u vlasti bilo je malo (od 10% do 20% u Parlamentu, znatno manje u Vladi), dok feministički pokret gotovo uopšte nije postojao. O prekidu s tradicijom možemo govoriti i u drugim područjima delovanja žena. Inga Ivasiov (Inga Iwasiów), analizirajući razvoj poljske književnosti u 20. veku, obraća pažnju na „naglu marginalizaciju stvaralaštva žena” koja se dogodila nakon Drugog svetskog rata: „Uverena sam da nas je Jalta oštro odvojila od feminističkih, proemancipacijskih početaka međuratnog perioda” (Iwasiów 2004:60). Romani psihološke proze, kakve su uglavnom pisale žene, u kojima su obrađivani problemi odnosa među polovima, „nisu mogli biti toliko značajni kao ezopske rasprave o nacionalnim nesrećama koje su vodili muškarci”; slična situacija zatečena

je u posleratnoj kinematografiji, koja u velikoj meri za cilj uzima negovanje „propalag morala” (npr. *Misija* J. Mahulskog).

Po padu komunizma u Poljskoj, strani posmatrači su očekivali poboljšanje položaja žena s obzirom na pojavu mogućnosti legalnog delovanja ženskog pokreta, što bi moglo dovesti do artikulacije problema i zahteva žena. Međutim, to se nije dogodilo; žene su vrlo brzo počele gubiti prava stečena u prethodnom režimu. Iako su se aktivno uključile u aktivnosti demokratske opozicije, doprinoseći obaranju komunističkog režima u Poljskoj 1989. godine, njihovo masovno učešće u pokretu „Solidarnost” nije se ustalilo u kolektivnom narativu. „Gde su žene?” - pitala je Šana Pen (Shana Penn), kada je 1989. godine pratila izveštaje iz Poljske o tadašnjim političkim promenama (Penn 2003).

Promene koje su počele s padom komunizma dovele su, početkom devedesetih godina prošlog veka, do obnove ženskog pokreta u Poljskoj. Ženski pokret se formirao kao reakcija na društveno-političku situaciju i odluke novih vlasti, bez referiranja na aktivistkinje pre Drugog svetskog rata. Izostanak sećanja na prethodnice poljskog ženskog pokreta koji su komunističke vlasti uklonile, nije bio namerno ignorisanje ili programsko odbacivanje, već proizlazi iz odsustva objedinjenog istorijata poljskog feminizma u nkolektivnom pamćenju. Znanje o prethodnicama moralo se tek kasnije povratiti, u naredim godinama, zalaganjem savremenih feminističkih aktivistkinja. Pitanje o tome šta bi predstavljalo referencu na tradiciju poljskog ženskog pokreta, kao i da li je to danas potrebno, deo je rasprave koja se vodi unutar samog ženskog pokreta.

Imajući dovoljno snage da srušimo *najomiljenije* patrijarhalne autoritete, želimo li imati sopstvene, feminističke autoritete? Da li je to uopšte moguće? Da li svaka generacija feministkinja želi, ili mora, početi sve iz početka, temeljeći se na sopstvenoj osetljivosti, svojim problemima i polazeći od svog generacijskog konteksta problema, svaki put drugačijeg? Da li je moguća kontinuirana saradnja između generacija feministkinja, ili svaka generacija mora prekinuti s prethodnom? (Walczewska 2005).

Raspravlja se o pitanjima karaktera odnosa koji bi trebalo da postoji između generacija feministkinja, ali sam čin raskidanja s prošlošću nešto je drugo od čuvanja *u ormaru* nevidljivih, bezglasnih, zaboravljenih prethodnica. Pretpostavlja svesnost o onome sa čime se prekida. Bez obzira na stav prema (ne)kontinuitetu, važnost proučavanja istorije i stvaralaštva žena za razvoj feminističkih pokreta čini se neospornom. Prema Elejn Šoualter (Elaine Showalter), bez revizije istorije i konačnog uključenja iskustva i stvaralaštva žena, feministička teorija ostaje „empirijsko siroče” jer „nijedna teorija, makar bila najuverljivija, ne može zameniti detaljno i opsežno poznavanje ženskih tekstova, koji čine osnovnu građu našeg interesa” (Bokiniec 2007).

Prećutkivanje istorije ženskog pokreta ne predstavlja samo problem feministkinja. Ženski pokret prvi se založio za uključivanje iskustava žena u reprodukovani istorijski diskurs unutar zajednice. Nedostatak znanja o aktivnostima i stvaralaštvu feministkinja prvog talasa onemogućava društvenu recepciju problema koji se odnose na to prećutkivanje. Priznanje subjektivnosti žena u istoriji, tj. u dominantnom narativu reprodukovanom unutar zajednice, zahteva uključivanje u nju problematike koja je nastala na temelju rodno specifičnog iskustva. Naracija koja uključuje rodnu perspektivu oba pola ne može isključiti istoriju feminizma, tvrdeći da feministički pokret nije bitan za život zajednice. Prećutkivanje feminizma prvog talasa kao rezultat nosi odsecanje od masovnog iskustva kritičke refleksije, koja leži u osnovi negovanja kolektivnog sećanja u razumevanju Jana Asmana. Posledica je da se u Poljskoj ne samo čuti o istoriji feminizma, već se zanemaruje sećanje na svaku aktivnost žena.

Odsustvo ženskog iskustva u reprodukovanim istorijskim narativima zajednice onemogućava međugeneracijsku transmisiju, akumulaciju, kao i kontinuitet vođenih narativa. To znači da se svaka generacija žena gotovo iznova mora suočiti sa teškoćom problematizovanja svog istorijskog položaja. Postojeći status stvari otežava društveno prihvatanje problema sa kojima se žene suočavaju, odvaja ih od ideja i vrednosti – njihov izvor su konkretne životne situacije koje su se odvijale u određenom istorijskom horizontu, a koje su prošle kroz problematizaciju, razjašnjavanje i razumevanje. Taj nedostatak postaje sve izraženiji u naučnim krugovima i organizacijama povezanim sa ženskim pokretom. Potreba poljskih žena da obnove svoju „žensku genealogiju” izražena je u pozivu profesorke Jolante Brah-Čajne (Jolanta Brach- Czaina) da se obnovi ženska linija tradicije (Brach-Czaina 1997). Antropološkinja Grażina Kubica-Heler (Grażyna Kubica-Heller) govori o potrebi obnavljanja istorije Poljakinja kao moralne obaveze i primećuje: „žene treba zabeležiti, stvoriti, obnoviti, izneti, jer ih jednostavno nema (...). One nestaju” (Kubica-Heller 2006). Naglasak na aktivnosti „obnavljanja”, „ponovnog dobijanja”, ukazuje da je nešto izgubljeno. Odgovori na tu potrebu su akcije poput izložbe „100 godina Poljakinja u Skupštini” koju je organizovalo Udruženje eFKa, zatim projekta „Istorija Poljakinja – Istorija Poljske” koji je pokrenula akademija nauke PAN, nastanka feminističkih vodiča i delovanja aktivistkinja. Na internetu se pojavljuju veb-stranice posvećene istoriji žena, stvaraju se onlajn archive u kojima se objavljuju časopisi, kao i celokupne publikacije autorki koje su vezane za pokret emancipacije. Naučnice povezane sa studijama o rodu koje se sprovode u Varšavi i Krakovu rade na razvoju studija o nasleđu žena u Poljskoj. To daje nadu da će se s vremenom uspeti probiti ćutanje o biografijama poljskih emancipatkinja. Ponovno čitanje istorije Poljske u

kontekstu prošlosti Poljakinja mora biti povezano sa preispitivanjem unutar misli o zajednici i njenom identitetu. Promena diskurzivnih praksi koje se odvijaju u poljskoj javnoj sferi zahteva političku borbu i ponovno definisanje razumevanja patriotizma, tako da korišćenje identitetskog diskursa ne dovodi do oduzimanja manjinama i dominiranim grupama (uključujući žene) njihove baštine, što je ekvivalentno dodeljivanju uloge pasivnih nosilaca vrednosti ili „stranih tela”.

Istovremeno, „ćutanje spolja”, neodostatak publikacija o poljskom feminizmu na stranim jezicima, briše bogatu, komplikovanu i – što je najbitnije – nedovršenu istoriju borbe sa listova globalne istorije, koja nam je u ovom radu bila tačka polazišta.

Suštinski, „unutrašnje ćutanje” – zapostavljanje ženskih iskustava i dela u poljskom javnom diskursu – ne samo da briše tragove pojedinačnih angažmana, već sistemski potiskuje sećanje na svaku aktivnost žena kao kolektivni fenomen (Assmann 1992; Bourdieu 1990). Kao rezultat navedenog, u Poljskoj se ne samo „ćuti o istoriji feminizma”, već se gubi svaka šira prizma ženske istorijske participacije, pa društvo nema osnovu ni za samo-refleksiju ni za međugeneracijski prenos znanja. Ta vrsta memorijskog vakuuma čini da se globalni narativ formira uglavnom na osnovu dostupnih izvora na dominantnim jezicima, pa „ćutanje spolja” – nedostatak objava o poljskom feminizmu na stranim jezicima – samo potvrđuje i pojačava unutrašnju nevidljivost (Assmann 1992).

Da bi se prekinuo ovaj začarani krug, neophodna je ne samo akademska i kulturna produkcija novih istorijskih i teorijskih tekstova o ženskim pokretima u Poljskoj, već i politička borba za priznavanje rodne perspektive u sferi javnog patriotizma. Preoblikovanje pojma patriotizma mora uključiti pluralno narativno nasleđe – tako da identitetski diskurs ne služi ekskluziji, već uključenju marginalizovanih grupa u nacionalnu zajednicu. Jedino tako će se stvoriti institucionalni i simbolički prostor u kojem će se kolektivno sećanje na rad i žrtve poljskih feministkinja moći obnoviti i prenositi, što će istovremeno omogućiti i inozemnim istraživačima da prepoznaju i uvrste te prakse u „globalnu istoriju” feminizma.

Ključna je distinkcija između „ćutanja unutra” – mehanizama zapostavljanja sopstvene tradicije unutar poljskog feminističkog pokreta – i „ćutanja spolja” – marginalizacije te tradicije u širem, globalnom narativu. Međutim, ova dva procesa ne deluju nezavisno: upravo unutrašnja neprepoznatost sopstvenih prethodnica i prećutkivanje generacijskog kontinuiteta (npr. u sporu oko odnosa stare i nove garde) stvaraju vakuum koji drugi – često zapadni autori – tumače kao odsustvo bilo kakve feminističke tradicije u Poljskoj. Dakle, „ćutanje unutra” aktivno doprinosi „ćutanju spolja”: kada poljski feministički akteri zanemaruju ili ne artikulišu sopstvene talase,

globalni diskurs logično zatvara vrata njihovoj vidljivosti. Ovo ne znači da su same feministkinje „krive” za marginalizaciju, već ukazuje na institucionalne i kulturne pritiske (edukativne, političke, medijske) koji obesmišljavaju prenošenje nasleđa – i time otvaraju prostor za spoljne narative koji tišinom insistiraju na „beloj mrlji”.

Zaključak: Zašto „globalna istorija” ne doseže do Istočne Evrope?

Otvoreno ostaje pitanje zašto globalna istorija nije posegla za iskustvom Istočne Evrope i da li se feministički pokret može meriti u talasima, koji se – logično – mimoilaze i oblikuju u skladu sa kulturološkom matricom svake regije?

Kao što sam istakla u uvodu ovog rada, pisanje „izvana”, bez osećaja pripadnosti određenom društvu, gotovo uvek je prožeto čuđenjem, nerazumevanjem, a veoma često je, da ponovim za Žaranom Papić i Lidijom Sklevicki (Lydija Sklevicky), „plod vere u vlastitu superiornost zahvaljujući kojoj je empirijsko područje etnologije proizvod političke i ekonomske istorije koja različita društva integriše unutar materijalne i intelektualne orbite Zapada” (Papić i Sklevicky 2003). Posve problematičan odnos Istoka i Zapada i činjenica da Istočna Evropa nikada nije bila pod neposrednim kolonizatorskim uticajem Zapada, izdvaja je i čini sasvim sigurno još nepristupačnijom teritorijom istraživanja nego daleke Afrika i Azija, koje nose na sebi žig podređene zemlje. Ženske studije, koje su same po sebi studije o Drugom (ako uzmemo za pretpostavku da je beli hetero muškarac doskora jedino konceptualizovano i misleće Ja, dok je sve suprotno od njega – Drugi), dobijaju novu težinu dok se istražuje Drugi koji je smešten van dosega zapadnocentrične misli (Papić i Sklevicky 2003:11).

Svestan istraživač zna da je svaka istorija samo predsoblje pravih priča, a svaka otvorena vrata kriju iza sebe bezbroj sledećih ulaza. U svom radu predstavila sam izbor, po mom mišljenju, bitnijih činjenica o ženskom pokretu u Poljskoj, uz opasku da se on i ovog trena razvija i menja i uz sve-sno izostavljanje svih manjinskih pokreta, koji stoje ispod krovnog pojma feminizma, a koji zaslužuju posebne studije kao izložene prećutkivanju od desničarske vlasti i konzervativne panevropske struje. Kao kompenzaciju, društvo višeg sloja koristi pojam feminizma u nazivanju raskošnog i kvazislobodarskog stila života bogate klase (pomenuti latte-feminizam ili akademski feminizam), lišavajući ga političkih i oslobodilačkih konotacija.

Kada nacionalni diskurs ćuti o istoriji feminizma, nije opravdano očekivati da će ta istorija biti zapažena od autora spolja. Feministička misao na istoku Evrope jeste nepopularna, a na to utiče sigurno utemeljen patrijarhat, koji se krije pod maskom negovanja tradicije, ali takođe i uverenje

da je lična sloboda jedinke manje značajna u situacijama kolektivne ugroženosti osnovnih životnih potreba (skoro) čitave nacije. Rodna asimetrija, pak, biće sveprisutna sve dok se ne imenuje i istraži, a istorija se neće poznavati, ukoliko se o njoj ne govori.

Pored već navedenog, važno je istaći i epistemološki uslovljenu nevidljivost Istočne Evrope u „globalnoj istoriji” feminizma: dominirajući modeli te istorije često počivaju na kolonijalnim i postkolonijalnim matricama koje pretpostavljaju jasnu podelu „centar–periferija” prema iskustvima formalnog imperijalizma. Budući da Istočna Evropa nije pretrpela direktnu kolonijalnu vlast Zapada, njeni feministički pokreti ostaju izvan uobičajenih kategorija „oslobođenja” i „otpora”, što ih čini neprepoznatljivim za autore koji se oslanjaju na dekolonijalne paradigme (Mohanty 2003). Istovremeno, unutar same Poljske i regiona, patrijarhalni narativ patriotizma instrumentalizuje ideju „kolektivne ugroženosti” da bi obesnažio pojedinačne ženske zahteve, prezentujući ih kao „strane” ili „elitne” (Papić i Sklevicki 2003). Ova dvostruka marginalizacija – spoljašnje nepriznavanje i unutrašnje diskurzivno potiskivanje – dovodi do toga da se feministički događaji i tekstovi iz Istočne Evrope ne samo ne uključuju u globalne sinteze, već bivaju zaboravljeni i na lokalnom nivou. Da bi se ovaj začarani krug prekinuo, neophodno je razviti alternativne metodologije koje će, kako predlaže Fridman (2002), integrisati simultane, nevezane za imperijalne okvire, a istovremeno afirmisati specifične istorijske kontekste unutar kojih su se feministički pokreti odvijali.

Literatura

- Assman, Jan. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. Muenchen: Verlag C.H.Beck.
- Butler, Judith. 1990. *Nevolja s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*. Beograd: Karpos.
- Bourdieu, Pierre i Jean-Claude Passeron. 2006. *Reprodukcja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brach-Czaina, Jolanta. 1997. *Od kobiet do mężczyzn i z powrotem. Rozważania o płci w kulturze*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Delap, Lucy. 2024. *Feminizmy. Historia globalna*. Warszawa: Drzazgi.
- Freedman, Estelle B. 2002. *No Turning Back: The History of Feminism and the Future of Women*. New York: Ballantine Books.
- Grabowska, Magdalena. 2012. “Bringing the Second World In: Conservative Revolution(s), Socialist Legacies, and Transnational Silences in the Trajectories of Polish Feminism.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 37(4):939–61.
- Graff, Agnieszka. 2003. *Świat bez kobiet*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- hooks, bell. 2013. *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

- Iwasiów, Inga. 2004. *Gender dla średniozaawansowanych*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Korolczuk, Elżbieta, and Agnieszka Graff. 2018. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. London: Routledge.
- Kubica-Heller, Grażyna. 2006. *Siostry Malinowskiego, czyli kobiety nowoczesne na początku XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Mohanty, Chandra Talpade. 2003. *Feminism Without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham: Duke University Press.
- Mrozik, Agnieszka. 2010. "Gender Studies in Poland: Prospects, Limitations, Challenges." *Dialogue and Universalism* 1.
- Nowak, Samuel. 2011. „Postfeminizm, kultura popularna i konserwatywna modernizacja”. Str. 210–223 u *Kobiety w społeczeństwie polskim*, prirredili H. Szczodry, A. Pałęcka i M. Warat. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Ostrowska, Magdalena. 2004. „Polityka jest rodzaju żeńskiego, ale nie ma w niej kobiet”. *Lewa Noga* 16:232–281.
- Papić, Žarana i Lydia Sklevicky. 2003. *Antropologija žene*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Penn, Shana. 2003. *Podziemie kobiet*. Warszawa: Rosner & Wspólnicy.
- Perrot, Michelle. 2009. *Moja historia kobiet*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Putnam Tong, Rosemarie. 2002. *Mysl feministyczna. Wprowadzenie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sobczak, Kazimierz. 1976. „Kobiety w wojnie wyzwoleniczej narodu polskiego, 1939–1945. Stan badan”. Str. 5–11 u *By nie odeszly w mrok zapomnienia. Udzial kobiet polskich w II wojnie swiatowej*, prirredio B. Polubiec. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Todorova, Maria. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX veka.
- Walczewska, Sławomira. 2005. „Dwie dekady feminizmu“ u *Feministki własnym głosem o sobie*, prirredila S. Walczewska. Kraków: Wydawnictwo eFKa.
- Walters, Margaret. 2005. *Feminism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- White, Hayden. 2009. *Proza historyczna*. Kraków: Universitas.
- Vrcelj, Sanja i Marina Maušanović. 2011. *Kome još (ne)treba feministička pedagogija?!* Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
- Zaharijević, Adriana. 2008. „Kratka istorija sporova: Šta je feminizam?“. Str. 385 u *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, prirredila A. Zaharijević. Beograd: Heinrich Böll Stiftung.
- Rečnik srpskog jezika online*. Pristupljeno 11. decembra 2024. (<https://onlinerecnik.com/prevod/srpski-engleski/feminizam>).
- Wielka Encyklopedia PWN*. Retrieved December 11, 2024 (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/feminizm;3900322.html>).

Katarzyna Ewa Stojičić

HISTORY AND THOUGHT OF FEMINISM IN POLAND

Symmary

This essay begins by acknowledging Lucy Delap's *Feminisms: A Global History* (2024) as a provocative starting point, but quickly shifts focus toward the deeper methodological and geographic gaps it reveals. While Delap surveys dozens of feminist themes—from property rights and suffrage to labor struggles, sexual autonomy, and reproductive justice—her panoramic scope sacrifices depth, treating each topic in isolation rather than weaving them into a cohesive cultural memory. Drawing on Jan Assmann's insistence that collective remembrance is always partial and contested, the essay argues that no three-hundred-page volume can capture the full range of feminist experiences without imposing new silences of its own.

More critically, Delap's global survey omits Central and Eastern Europe almost entirely, consigning the region to an undefined "Third World" category. Yet feminist activism under tsarist rule, interwar republics, and socialist regimes produced distinctive strategies—mass mobilization in *Solidarność*, legally guaranteed women's labor rights, and grassroots critique of state feminism—that cannot be shoe-horned into either Western liberal-radical or classic postcolonial frameworks. The erasure echoes Maria Todorova's *Imagining the Balkans* (1999), whereby "wild Europe" is constructed as backward and amorphous, reinforcing a West–non-West binary that Delap reproduces without interrogation.

To move beyond these epistemic blind spots, the essay turns to key interventions in global feminist historiography. Estelle B. Freedman's *No Turning Back* (2002) demonstrates that first-wave suffrage must be mapped through transnational networks and peripheral practices, dissolving center–margin binaries. Margaret Walters's *Feminism: A Very Short Introduction* (2005) urges multi-layered periodization and intersectional analyses that account for simultaneity across colonial and post-socialist terrains. Chandra Talpade Mohanty's *Under Western Eyes* (2003) warns that universalizing "women's experiences" often reinscribes colonial stereotypes, silencing local epistemologies.

By bringing Eastern European feminisms into conversation with these decolonial frameworks, the essay recovers seven overlapping waves of Polish activism (Nowak 2011) and highlights how internal silences—academic neglect, patriarchal nationalism, and language barriers—fuel external marginalization. Ultimately, a genuinely global history of feminisms must integrate region-specific genealogies and political contexts, dismantle inherited hierarchies of knowledge, and embrace plural epistemologies. Only then can it transcend both Western-centric universalism and tokenistic diversity to reflect the true complexity of feminist struggle worldwide.

Keywords: Global history of feminism, Polish feminism, Eastern Europe, Wave periodization, Decolonial historiography, Western-centric narratives, Institutional silence, Language barriers, Latte feminism, Plural epistemologies.

